

A végső kocsmá

Ezzel a címmel jelent meg 2014 karácsonya táján Kertész Imre legújabb könyve. A Nobel-díjas írónak ez a kötete öt részből áll, sorrendben: *Nyílt titkok (Feljegyzések)*, *A végső kocsmá (Első nekirugaszkodás)*, *Trivialitások kertje (Feljegyzések)*, *A végső kocsmá (Második nekirugaszkodás)*, *Exit*. A két feljegyzés-fejezet napló, 2001-től 2009-ig, a két végső kocsmá regény, az *Exit* pedig elkészítés az írástól.

Ezekből a naplóból és a két regény-változatból sok mindent megtudhatunk az író mindennapjairól, Magdiról, második feleségéről, alkotó módszeréről, viszonyáról Budapesthez, Berlinhez, Nobel-díjáról, helyzetéről irodalmunkban, a zsidóság kérdéseiről, regénybeli hősei és alkotójuk kapcsolatáról stb. Ez utóbbi azért is különösen érdekes, mert a két regény hőse is az író, ha úgy tetszik, áttételesen, stílizáltan persze. Egy recenzió nyilván nem alkalmas arra, hogy fenti sokféleséget elemezze, felsorolja, ezért csak témákat ragadok ki ebből a sokféleségből, remélve, hogy aki nem olvasta a könyvet, kedvet kap hozzá.

Kertész Imre helye, helyzete a magyar irodalomban. A helye nyilvánvaló: a legnagyobbak között van. Helyzete sem korábban, sem manapság nem ennyire egyértelmű. Mindig is kívülállónak érezte magát, nem tartozott – nem is akart – semmilyen írói csoportosuláshoz, szövetséghez sem tartozni. „*A náciakat – tűnődik – túl kellett élni (mondja B., a Végső kocsmá első változatának főhőse). A bolsevizmus idején nem sok remény mutatkozott a túlélésre, a rendszer nem úgy nézett ki, mint amely véget ér... Nem volt nehéz – válaszolja, és tulajdonképpen nem a bátorságán, hanem csak az érzésén múlt. Egyszerűen nem tudott beilleszkedni a gondolatvilágába, nem tudott rászokni a nyelvére, képtelen volt berendezkedni arra, amit normális életnek neveznek: nem alapított családot, nem teremtett magának, úgymond, reális létalapot.(...) A szocializmusnak nevezett légyfögóban, ahol a konformista értelmiségiek vergődő lábcskáikkal fülíg beletapadtak a 'puba diktatúra' mézes gyantájába, senkinek sem okoztam gondot: rám bízta, hogyan rekesszem ki magam a közös pocsyából, amelyet társadalomnak neveztek.*” Ez a kívülállóság eredményezte azt, hogy néhány közeli íróbarátjának (így Esterházy Péter, Spiró György) elismerésén kívül alig keltett visszhangot az 1975-ben megjelent *Sorstalanság*. Be kell vallanom, hogy, szégyenszemre, könyvtáros létemre én magam is csak a Nobel-díj odaítélésekor szereztem róla tudomást. „*Észembe jut a csodálkozásom 1973-ban, amikor a regényt (a Sorstalanságot) befejeztem. Emlékszem, azt gondoltam, hogy ez a fiú, a nemességével, a szótlanásával, belső emelkedettségével az egész világot megnyeri majd. Csak bámultam, hogyan siklik ki a könyv a létező könyvek társaságából, hogyan hullik bele a semmibe...*” – írja Kertész. Tényleg kisiklott – legalábbis Magyarországon. A Nobel-díj természetesen sok mindent megváltoztatott, és az érdeklődő, elfogulatlan olvasók elolvashatták a szerző későbbi műveit is, és meggyőződhetek nagyságáról.

Kertész Imre zsidósága. Auschwitzba történt elhurcolása természetesen egész életét meghatározta. Az az érzése, tapasztalata, hogy az antiszemitizmus Magyarországon is és a világban tovább él. Látja, felismeri, hogy Izrael bírálata ürügyén csak új nyelvet találtak a régi antiszemitizmusra. „*Azt hiszem, az európai zsidók öngyilkos hibát követnek el, amikor együ*

börögnek Izrael bírálata ürügyén a régi antiszemitizmusra új nyelvet találó európai értelmiségiekkel és főhivatalnokokkal, akik tegnap még ki akarták irtani őket – és ugyan miért változtatták volna meg mára a szándékaikat. Mindig szeretném megkérdezni ezeket az ájtatos, ostoba, önjeladó zsidókat, akikből hányásszerűen dőlnek az Izraelt gyalázó mondatok: 'Miért fáj ez neked, te marha? Itt élsz Svájcban vagy Franciaországban vagy Dániában, vagy akárhol, miért nem az ETA gyilkosságai fájnak neked, vagy az ír széparatisták gaztettei, vagy az újnácizmus rémületes uralomra jutása?' És fél, természetesen, az iszlám terjeszkedésétől is. „Arról volna szó, ahogyan a muzulmánok elárasztják, s majd birtokukba veszik, magyarán elpusztítják Európát, ahogyan Európa mindezt kezeli, az öngyilkos liberalizmusról és az ostoba demokráciáról... Mindig ez a vége: a civilizáció eléri azt a túlnyészett állapotot, amikor többé már nemcsak hogy képtelen rá, de már nem is akarja megvédeni magát.” Láthatjuk napjainkban: ez Európa egyik legfőbb gondja, megold(hat)atlan kérdése.

A Nobel-díj. Odaitétele Magyarországon meglepetést keltett, és egyes érzelmeket váltott ki. Ezek egy része a már említett ismeretlenségből táplálkozott, másrészt kétségkívül ellenséges volt, s ez utóbbit Kertész Imre is érzékelte. „*Noha barátaim, jóakaróim, szerettem sítb. szakadatlanul győzködnek, hogy a rengeteg gyalázkodást és gyalázatot – úgymond – nem kell komolyan vennem, hiszen az csak egy kétsébség, a jobboldali értelmiség gyámoltalan irigysége: én ezt nem hiszem, érzékeim, eszméletem nem lennének épek, ha nem érezném e szidalmakban a gyilkos faji gyűlöletet... A magyar náciak – akiké közt számos zsidó akad – gyaláznak. Két hivatalos zsidó, egy Reich-Ranicki nevű lengyel-német, meg az Ausztriában lebzselő volt sztálinista Lendvai Pál kijelentette, hogy a Nobel-díjat nem nekem kellett volna megkapnom.*” Szeretném hinni, hogy ez a gyűlölködés és értetlenség már a múlté, és a jó érzésű (és izlésű) emberek többsége örül Kertész Imre Nobel-díjának. Ő is örült, persze, és tapasztalhatta azt is, hogy „*Sokan boldogok, díjazásomban valamiféle remény felcsillanását látják.*” De voltak a díjnak az író számára hátrányos következményei is. Nevezetesen a vele járó sok elfoglaltság: eleget tenni a világ minden tájáról érkező meghívásoknak, fogadásoknak, amelyek elvették idejét az alkotómunkától. „*Hiányzik a regényírás, hogy szinte belebetegszem.*”

Kertész Imre viszonya Magyarországhoz, magyarságához. Közismertek Kertész Imrének azon megnyilatkozásai, amelyek Magyarországot, Budapestet negatív színben tüntetik fel. Évenként hol Berlinben, hol Budapesten élt. Mindezek a megállapítások ebben a könyvében is tetten érhetőek, és részben magyarázhatóak. A korábbiakban már volt szó arról, hogy taszították a Kádár-korszak hamis illúziói, az értelmiség megalkuvó behódolása, a Rákosi-korszak diktatúráját nem is említve. Zavarta Budapest elhanyagoltsága. A „világvárost építünk” korszakában valóban deprimáló érzést váltott ki a főváros elhanyagoltsága. De a lényeg mégis a szellemi különállósága: „*A korrupció, a szellemi árulás, a spicliség, amely hol 'természetes', hol meg elítélendő, mindig a pillanatnyi vízállás szerint, mely vízállással én sohasem vagyok tisztában... Nem, a független gondolkodást és annak könyörtelen következményeit vállaló életvitelt itt sohasem bocsátják meg nekem. Ebben a tekintetben a zsidóságom szimbolikus járuléka csupán.*” Berlinbe, a „*meine Strasse, Meinecke Strasse*”-ba érkezve felszabadultnak érzi magát, maga mögött tudhatja nemcsak Magyarországot, hanem egész Kelet-Európát. Berlint egyébként azért szereti, mert a legkevésbé német város, „*mert jó a nemzetközi hangulat, mert mindenféle embert látni az utcákon, mert a 'klasszikus' Nyugat-Berlinben, itt, Charlottenburgban, ahol lakom, békesség van, az emberek húsvétkor újságot olvasnak a kávéházak teraszán, nyugalom, csend, s amikor fúj a szél, a tavasz és a szabadság illatát érzem.*” És ehhez tartozott a viszonylagos jóléte, függetlensége. Ennek anyagi fedezetét részben külföldön megjelent könyveinek jogdíjai, ösztöndíjak és persze, a Nobel-díj jelentette. De azért a mérleg másik serpenyőjéről sem szabad megfeledkeznünk. A Nobel-díj átvételekor mondott beszédét azzal kezdi, hogy

örül, hogy ezt a beszédet anyanyelvén, magyarul mondhatja el. A *Trivialitások kertjében* egy helyütt azt írja: „Ez a bizonyos zsidó liberalizmus nem egyéb frusztrációnál (legalábbis Kelet-Európában), öntagadásnál, dogmatizmusnál (gyakran kommunizmusnál), gyávaságnál és – tulajdonképpen – igenis, nemzetrontránál – bár, ha ezt én mondom, mást jelent, mint amikor a nyilasok mondják.” Vagy a *Nyílt titkokban*: „S hogy mennyire nem úgynevezett 'magyarellenes' érzelmekről van nálam szó – amit folyton szeretnének rám bizonyítani –, arra jó példa a minapi berlini Kékszakállú előadása, ahol az este végén, a német operaénekesnővel együtt énekeltük a színpalak mögött: 'Nem kell rózsza, nem kell napfény'...”. És ennek kapcsán szükségesnek tartom idézni Kertész Imrénének egy másik megnyilatkozását is, ami a *K. dossziéban* hangzik el. A kötet kérdezője, Hafner Zoltán megemlíti, hogy a *Sorstalanság* hőse, Köves György hazatérve a buchenwaldi koncentrációs táborból egy újságíró kérdésére válaszolva, hogy mit érez újra itthon, azt feleli: „Gyűlöletet”. Erre Kertész válasza: „Ez a Sorstalanság egyik leginkább félreértett, vagy inkább mondanám: leginkább félremagyarázott mondata.” Akkor tegyük most helyére, javasolja Hafner, mire a válasz: „Ne tegyük. Az a jó, ha egy regénynek vannak olyan szavai, amelyek égő titkokként élnek tovább az olvasóban.” Kertész Imrénének sok ilyen szava, mondata van.

Betegsége, depressziója, öngyilkosság kísértete. A könyv által felölelt időszak nemcsak öregedésének, hanem egyre erőteljesebben jelentkező betegségének (Parkinson-kór) és gyakori depressziójának kora is. Gyakran foglalkozik az öngyilkosság lehetőségének gondolatával. Két kedves írója, az ukrajnai lengyel Tadeusz Borowski és az osztrák Jean Amery (Hanns Chaim Mayer) is megírták Auschwitzot, és később öngyilkosok lettek. „Mindennap a halálra gondolok. A halálra mindennap gondolok. Mindennap gondolok a halálra.” De azért néha azt is bevallja, hogy szeret élni, és ami a legfontosabb: van még megírni valója. „Nem élbetek írói tervek nélkül.” Sőt, az sem mindegy neki, hogy mit hagy az utódokra: „hogy ez az első hangzásra egyszerűnek tűnő kérdés, nevezetesen, hogy neki, aki akkor már nem lesz, nem mindegy-e, hogy mit hagy az utódokra, (...) márpedig ez a Sonderberg – azaz ő maga – azt a határozott választ adja, hogy nem, nem mindegy”. De bevallja azt is, hogy „még mindig nem tud úrrá lenni cinikus életszeretén, vonakodik egyszerű és gyakorlatias kérdésnek tekinteni saját elmúlását.”

A végső kocma második nekirugaszkodásának központi témája a bibliai Szodoma városából ismert Lót története: mi volt a többiek vétsége, hogyan lehetett egy valaki ártatlan: micsoda magányt és szorongást érezhetett, de az is felmerülhet, hogy ki az ártatlan és ki a bűnös. Az éppen fennálló világ szemében épp Lót számít kétes egzisztenciának. Helyzete a mi korunk disszidens értelmiségijének helyzetéhez hasonlítható. Hogyan tud Lót történetének megírásával a főhős, Sonderberg megbirkózni, akit megérint a halál közelsége.

A könyv utolsó része, a mindössze féloldalmi *Exit* a következő mondattal kezdődik: „Jó izlésű ember az én koromban már nem él”; és így fejeződik be: „Minden sikerült, amire az életben törekedtem, s e sikerek beteljesülése most megmutatja, hogy a saját elpusztításomra törekedtem. Mindig volt egy titkos életem, s mindig az volt az igazi.”

Kertész Imre a könyv elején köszönetet mond Hafner Zoltánnak, akinek buzdítása, segítsége és szakmai támogatása nélkül ez nem jöhetett volna létre. Úgy vélem, mi olvasók is csatlakozhatunk a köszönethez.

(Kertész Imre: *A végső kocma*. (Szerkesztette és a szöveget gondozta Hafner Zoltán.) Budapest, Magvető K. 2014. 395 p.)

Poprády Géza